

تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه فرهنگ شهروندی با دو مؤلفه وظایف و حقوق شهروندی

محمد خلیفه^۱، سوسن سهامی^{۲*} و بتول صیفوری^۳

چکیده

هدف این پژوهش بررسی نقش ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه فرهنگ شهروندی با دو مؤلفه وظایف و حقوق شهروندی. سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن به عنوان یک نشانگان در توسعه اجتماعی نقش بسزایی در تکوین و توسعه فرهنگ شهروندی پژوهش دارد. روش پژوهش کمی و فن مورد استفاده پیمایشی است و جامعه مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی بوده است. پرسشنامه بسته پاسخ برای اندازه‌گیری متغیرها مورد استفاده قرار گرفته است نمونه شامل ۳۵۳ نفر از دانشجویان است که به روش خوشه‌ای انتخاب شده است. در این پژوهش از مقیاس شهروندی و سرمایه اجتماعی سهامی استفاده شده این ابزار از روایی صوری و سازه‌ای برخوردار بوده و پایایی مقیاس بالای ۰/۷۰ بوده. برای تجزیه و تحلیل از همبستگی و رگرسیون استفاده شده تحلیل با استفاده از نرم افزار Spss انجام شده یافته‌ها نشان می‌دهد بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با وظایف و حقوق شهروندی رابطه مستقیم معنی‌دار وجود دارد؛ حدود ۲۳ درصد واریانس فرهنگ شهروندی توسط مشارکت اجتماعی، اعتماد به خانواده و اعتماد اجتماعی قابل پیش‌بینی است بنابراین از بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به ترتیب مشارکت اجتماعی، اعتماد به خانواده و اعتماد اجتماعی بدلیل داشتن بتای بزرگتر نسبت به بقیه ابعاد، بیش بین قوی‌تری برای فرهنگ شهروندی می‌باشد..

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، حقوق شهروندی، فرهنگ شهروندی، وظایف شهروندی.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۲۵

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۵/۲۵

پرونده علمی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ گروه جامعه‌شناسی، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد جهرم، جهرم، ایران
^۲ گروه جامعه‌شناسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران نویسنده مسئول

Email: ssahami@miau.ac.ir

^۳ مربی گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

مقدمه

اندیشمندان جامعه‌شناسی و پژوهشگران در توسعه فرهنگ شهروندی، شبکه‌های اجتماعی و اعتماد را در اصطلاح سرمایه اجتماعی به عنوان یک سرمایه در تسهیل شاخص‌های فرهنگ شهروندی مؤثر می‌دانند (Zmerli, 2010:658) فرهنگ شهروندی عبارتند از انجام وظایف و تعهدات شهروندی و آگاهی شهروندان از حقوق خود است (Armingeon, 2007:358; Badescu and Neller, 2007:159). شهروندی از مفاهیمی است که از قرن ۱۷ اندیشمندان چون مونتسکیو، روسو، هابز با تأکید بر مبانی آن را در اصطلاح فرهنگ شهروندان مطرح کردند (عاملی، ۱۳۸۰: ۵۰). فرهنگ شهروند و شهروندی از مفاهیمی است که همواره در اندیشه‌های فلسفی، سیاسی و حقوقی به عنوان یک شاخص اساسی در توسعه اجتماعی و سیاسی جامعه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است این توسعه مبتنی بر گسترش ارزش‌ها و هنجارهای مشخصی است این هنجارهای فرهنگ شهروندی عبارتند از: حس نوع دوستی، برابری، تعهد و مسئولیت‌پذیری... است و مجموعه‌ای از ارزش‌های اجتماعی مانند: مساوات طلبی، آزادی، فردگرایی، مردم‌سالاری و مسئولیت‌پذیری مدنی است (ذکائی، ۱۳۸۰؛ ۸۰؛ جهانگیری، ۱۳۸۱:۱۴؛ هاشمیان فر و گنجی، ۱۳۸۸:۲۷). بر اساس نظریه‌های گوناگون می‌توان برای فرهنگ شهروندی به عنوان یک سازه اجتماعی دو بعد مهم را در نظر گرفت نخست، حقوق شهروندان و دوم، وظایف شهروندان که روابط دولت و شهروندان را شکل می‌دهد. پس به طور کلی می‌توان گفت شهروندی، مشتمل بر رعایت حقوق دیگران و تعهد به انجام وظایف به شکل مستمر است (فتحی و ثابتی، ۱۳۹۱: ۱۶۵؛ کلدی و پور دهناد، ۱۳۹۱: ۳۲). آنچه در این مقاله مورد توجه است شرایط و بسترهای اجتماعی مساعد جهت توسعه فرهنگ شهروندی است. رویکردهای شهروندی؛ اجتماع گرایان و جمهوری خواهان مدنی تئوری‌های شهروندی را بر اساس تعهدات مورد تأکید قرار می‌دهند؛ و مفهوم خیر جمعی را مطرح می‌کنند. آن‌ها معتقدند که بافت‌های اجتماعی و تعهد نسبت به جمع در اولویت قرار می‌گیرد (فیتز پتریک، ۱۳۸۱: ۱۳۱ - ۱۳۰). به طور کلی شهروندی به این مورد توجه خواهد داشت که شهرنشینان تا چه اندازه به حقوق یکدیگر احترام گذاشته احساس مسئولیت کرده و در واقع خود را با دیگران در امور شهری و اجتماعی شریک می‌دانند (کامیار، ۱۳۸۵: ۶۷؛ شیبانی، ۱۳۸۱: ۸۳). بعلاوه شاخص‌های سرمایه اجتماعی سبب تأمین منابع اقتصادی، کاهش هزینه‌ها، افزایش انجام امور اجتماعی، کاهش آسیب‌ها در سطح وسیع‌تر، تجربه فعالیت و کار

داوطلبانه به شهروندان کمک می‌کند تا خود را بعنوان بازیگران مدنی بشناسد و وظایف شهروندی را به خوبی ایفا کند (فلانگن و همکاران، ۱۹۹۷؛ گیدنز ۱۳۸۰؛ ذکائی، ۱۳۸۰). در مطالعات اروپای غربی، سرمایه اجتماعی در تقویت و گسترش فعالیت‌های داوطلبانه و مشارکت اجتماعی بعنوان مهم‌ترین شاخص توسعه هنجار شهروندی مطرح است و یکی از عوامل کلیدی در توسعه فرهنگ مدنی می‌باشد (Badescu and Neller, 2007: 159; Hooghe, 2003a:42; Feezell, Conroy, Meredith and Guerrero, 2013: 7; Hilde and van der Lippe, 2010:481). شهروندان اروپای غربی با برخورداری بیشتر از مشارکت اجتماعی در مقایسه با اروپای شرقی به لحاظ توسعه فرهنگ شهروندی در رتبه بالاتری هستند (Armingeon, 2007:358; Badescu and Neller, 2007:159). راسل دالتون، در توسعه فرهنگ شهروندی هنجارهای مبتنی بر وظیفه شهروندی (با تاکید بر رأی‌گیری و اطاعت از قانون) مورد مطالعه قرار داده‌اند که البته این هنجار در شرف جایگزینی با هنجارهای شهروندی فعال در اشکال غیر نهادینه مشارکت است (Marc and Jennifer, 2015, 332; Marc, Jennife and, 2014, 421). شرایط و بسترهای اجتماعی کنشگران در توسعه کنش‌های مدنی در مطالعات پیشین و نظریه‌های موجود تأیید شده و سرمایه اجتماعی به عنوان یک سیمای مهم از جامعه مدنی در ایجاد شهروندان فعال، آگاه به حقوق و وظایف شهروندی بسیار نقش مهمی دارد نظر به اهمیت مفاهیم مطرح شده در یک توسعه همه جانبه و پایدار از یک سو و حساسیت جامعه دانشجویان در ایران که سهم به‌سزایی از جمعیت را نیز به خود اختصاص می‌دهند از سوی دیگر سبب می‌شود مباحث توسعه و مطالعه متغیرها مورد نظر به طور اختصاصی با نمونه واقعی در جامعه ایرانی نیز مورد آزمون و بررسی قرار گیرد تا راه‌ها برای دستیابی به توسعه در ابعاد گوناگون هموار شود از این جهت موضوع مطرح شده در مقاله بسیار حائز اهمیت می‌باشد بنا بر این همانطور که سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن به عنوان یک نشانگان در توسعه اجتماعی نقش بسزایی در تکوین و توسعه فرهنگ شهروندی در نظریه و پیشینه‌های خارجی داشته مفروض‌های این مقاله نیز بر همین اساس طراحی و تدوین گردیده است و نظر به اهمیت جامعه مورد مطالعه و متغیرهای کلیدی در حوزه توسعه پرسش اساسی این مقاله پاسخ به این سؤال بوده که در ایران نیز سرمایه اجتماعی اثر معنی داری بر فرهنگ شهروندی دارد.

پیشینه پژوهش پامال پکستون (۲۰۰۲) در مطالعه خود به بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و دموکراسی در مقیاس جهانی دست می‌زند؛ سرمایه اجتماعی با ایجاد فضا برای پیدایش و انتشار

گفتمان انتقادی به دموکراسی کمک می‌کند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که رابطه میان سرمایه اجتماعی و دموکراسی دوجانبه است. مطالعه طولی بیانگر این موضوع است که سرمایه اجتماعی، دموکراسی را تقویت می‌کند و اثر واکنش از دموکراسی به سرمایه اجتماعی هم وجود دارد.

رایس و لینگ (۲۰۰۳) در تحقیقی با روش تطبیقی، رابطه میان سرمایه اجتماعی و دموکراسی را در یازده کشور اروپایی و امریکایی مورد بررسی قرار داده؛ و معتقدند کشورهایی که سرمایه اجتماعی شهروندان آن بالاتر بوده، میزان گرایش به رفتارهای دموکراتیک آنان نیز بیشتر بوده است. در حالی که کشورهایی که میزان سرمایه اجتماعی در میان شهروندان آن پایین بوده است، میزان تحقق رفتارهای دموکراتیک در آنها نیز پایین بوده است.

چونگ مین پارک و دا چو شین (۲۰۰۳) در تحقیقی با عنوان سرمایه اجتماعی و شهروندی دموکراتیک در کره جنوبی، به مطالعه اثر سرمایه اجتماعی بر گسترش شهروندی دموکراتیک در بین افراد پرداختند. در این پژوهش، کشور کره و با استفاده از تکنیک پیمایش به اجرا درآمد. نتایج تحقیق آنها نشان می‌دهد که درگیری اجتماعی به عنوان بعد عینی سرمایه اجتماعی، بیشتر جنبه رفتاری شهروندی دموکراتیک را توسعه می‌دهد، در حالی که اعتماد اجتماعی به عنوان بعد ذهنی سرمایه بیشتر وجه نگرشی شهروندی دموکراتیک را ارتقا می‌بخشد.

جیکولی (۲۰۰۸) در مطالعه خود با موضوع سرمایه اجتماعی و دموکراسی فراگیر در شهروندان، به جهش به سمت دموکراسی شدن به واسطه گسترش سرمایه اجتماعی تأکید دارد. مطالعه یادشده این مسئله را بررسی می‌کند که آیا سرمایه اجتماعی شهروندی دموکراتیک را توسعه می‌دهد؟ این پژوهش که به صورت پیمایش در میان مردم کره جنوبی اجرا شد، به این نتیجه دست یافت که در گسترش دموکراسی شدن در کره، دو ترکیب سرمایه اجتماعی نقش بسیاری را در جهت دادن مردم کره به سوی دموکراسی ایفا می‌کنند. جزء ساختاری (مشارکت مدنی) مردم را به فراگیری هنجارهای دموکراتیک و شرکت در فرایندهای سیاسی تشویق می‌کند و از سوی دیگر، جزء فرهنگی سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد اجتماعی، از طریق تشویق مردم به تأیید محسنات دموکراسی، به توسعه دموکراسی شدن در بین کراهیها می‌انجامد.

چارچوب نظری تحقیق ارسطو شهروند را فردی می‌داند که بعنوان یک موجود سیاسی اجتماعی در امور جامعه‌اش مشارکت دارد و از طریق این مشارکت قادر است تا هستی اجتماعی

تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه فرهنگ شهروندی.....۱۶۳

سیاسی اش را تحقق بخشید (نجاتی حسینی، ۱۳۸۰: ۵ - ۴). بر طبق تحلیل دیوید میلر ۱ مؤلفه‌های شهروندی کلاسیک شامل؛ حقوق، وظایف مشارکت، رضایت و اعتبارات شهروندی می‌باشد. این مؤلفه‌ها در نظریات شهروندی مدرن نیز سهم قابل توجهی دارند (توسلی و نجاتی حسینی، ۱۳۸۳: ۳۵) ترنر و همیلتون، مؤلفه‌هایی ناظر بر حقوق شهروندی را شناسایی نموده‌اند که عبارتند از: جامعه مدنی، جامعه سرمایه داری، عقل گرایی، برابری، عدالت، حوزه عمومی، قرار داد اجتماعی، مسئولیت‌های اخلاقی، اراده همگانی، مشارکت، لیبرالیزم و دموکراسی (منوچهری و نجاتی حسینی، ۱۳۸۵: ۹ - ۵). به نظر مارشال (۱۹۶۴) سه نوع حقوق شهروندی کرده که در طی سه قرن این حقوق شکل گرفته است: ۱- حقوق مدنی ۲- حقوق سیاسی ۳- حقوق اجتماعی. ترنر (۲۰۰۰)، در الگوی جامعه شناسی از شهروندی ۴ منبع اساسی یعنی شهروندی و هویت، جماعت و منابع (اقتصادی فرهنگی، سیاسی) را در تعامل با یکدیگر می‌داند. از نظر وی شهروندی علاوه بر ایجاد فرصت حقوقی یک نوع ((هویت فرهنگی خاص)) را هم برای فرد و هم برای گروه ایجاد می‌کند...

فالكس (۱۳۸۱) معتقد است، ویژگی کلیدی معرف شهروندی که آن را از تابعیت صرف متمایز می‌کند وجود یک اخلاق مشارکت است شهروندی نه یک موقعیت منفعلانه بلکه یک موقعیت فعالانه است. از نظر پارسونز، برای دستیابی به هویت عام شهروندی، هنجارهای عام را در قالب فعال گرایی، عام گرایی، آزادی، مساوات طلبی و معیارهای اکتسابی گسترش داد. بنابراین در گذار از جوامع سنتی به مدرن تغییراتی در جهت تحقق شهروندی در سطوح فردی و ساختاری پدید می‌آید. به نظر پارسونز ۱، مهم‌ترین ارزشهایی که باعث تقویت دموکراسی و بسط فرهنگ شهروندی در جامعه می‌گردد شامل: برخوردار بودن از روحیه عقلانی، انتقادی، در دانش علمی، احترام به قانون، بهره‌مندی از آزادی‌های مدنی در قانون که رعایت آن بر عهده شهروندان است می‌باشد (ریترز، ۱۳۷۹: ۸۹).

ایده اصلی رابطه بین سرمایه اجتماعی و شهروندی دموکراتیک در این تحقیق بر پایه نظریات پاتنام می‌باشد. این نظریه پرداز مطرح به خصوص در زمینه سرمایه اجتماعی، اثر مستقیم سرمایه اجتماعی را بر دموکراسی آشکار ساخته است. با توجه به ارتباط نزدیک بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی - اعتماد و مشارکت مدنی - با ابعاد شهروندی دموکراتیک - نگرشی و رفتاری - می‌توان گفت: سرمایه اجتماعی مورد نظر پاتنام علاوه بر تحکیم دموکراسی، به توسعه شهروندی دموکراتیک نیز

کمک می‌کند. پاتنام در بیان نظریه‌اش درباره رابطه سرمایه اجتماعی بر دموکراسی به وجود توأمان دو مؤلفه اعتماد و مشارکت مدنی در استقرار یا تحکیم دموکراسی اشاره کرده است؛ بدین ترتیب با توجه به نظریه پاتنام می‌توان گفت وجود اعتماد در میان شهروندان به ارتبا بیشتر آنان و شکل‌گیری شبکه‌های مشارکت مدنی منجر می‌گردد و حضور در این شبکه‌های گسترده افراد را به مشارکت فعال در امور مربوط به جامعه تشویق می‌کند. براین اساس، برخالف نظریه پردازان قبلی که تنها به بعد عینی سرمایه اجتماعی یعنی مشارکت مدنی توجه کردند، پوتنام به هر دو بعد عینی و ذهنی یعنی مشارکت مدنی و اعتماد اجتماعی در رابطه با دموکراسی تکیه کرده است. در واقع بنا بر نظر پاتنام می‌توان گفت، در توسعه و رشد شهروندی دموکراتیک وجود هر دو بعد اعتماد و مشارکت مدنی ضروری است. اعتبار آراء پوتنام مشهود است که دو مؤلفه کلیدی سرمایه اجتماعی - اعتماد و مشارکت مدنی - سهم بسزایی در روند گسترش شهروندی دموکراتیک دارند. بدین صورت که؛ وجود گسترده اعتماد در سط جامعه به شکل‌گیری انجمنهای داوطلبانه و ایجاد مشارکت مدنی کمک می‌کند، و از طرفی وجود شبکه‌های مشارکت مدنی به پرورش شهروندان آگاه به مسائل و امور سیاسی منجر می‌شود. از نگاهی دیگر با توجه به ابعاد نگرشی و رفتاری شهروندی دموکراتیک می‌توان گفت، از آن جا که مؤلفه اعتماد بیشتر امری ذهنی و نا محسوس است و کیفیت روابط اجتماعی را در بر می‌گیرد، می‌تواند بعد نگرشی شهروندی دموکراتیک - شامل: نگرش به دموکراسی و قانون‌مداری - را توسعه دهد؛ و از طرفی دیگر، به دلیل این که مؤلفه مشارکت مدنی، امری ملموس و عینی است و به شبکه‌های گسترده انجمنهای داوطلبی در جامعه مربوط می‌شود، به احتمال فراوان درصدد توسعه بعد رفتاری شهروندی دموکراتیک بر می‌آید. به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت، از یک سو، اعتماد اجتماعی در بین شهروندان، ایمان به دموکراسی را در ذهن آنان می‌پروراند، و از جهتی دیگر، وجود شبکه‌های مشارکت مدنی، آنان را به سوی اعمال رفتارهای دموکراتیک سوق می‌دهد. بر پایه‌ی مبانی و چارچوب نظری فرضیه‌های تحقیق زیر مطرح و مورد بررسی قرار می‌گیرد:

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه نخست: بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های وظایف و حقوق شهروندی رابطه معنی داری وجود دارد.

فرضیه دوم: مؤلفه سرمایه اجتماعی پیش‌بینی‌کننده معنی داری برای وظایف شهروندی است.

فرضیه سوم: مؤلفه سرمایه اجتماعی پیش بینی کننده معنی داری برای حقوق شهروندی است.

فرضیه چهارم: سرمایه اجتماعی پیش بینی کننده معنی داری برای فرهنگ شهروندی است.

روش پژوهش

این تحقیق از نظر هدف جزو تحقیقات کاربردی به شمار می‌رود، روش بکار رفته پیمایشی با تکنیک مدل سازی معادله ساختاری است جامعه آماری این تحقیق شامل دانشجویان ارشد دانشگاه آزاد واحد مرودشت است. روش نمونه گیری، روش خوشه‌ای مرحله‌ای است به طوری که ابتدا دانشکده‌ها، رشته‌ها و سپس کلاس‌ها به صورت تصادفی انتخاب شدند واحد تحلیل دانشجویان ارشد بودند. با توجه به روش نمونه گیری حجم نمونه مورد نظر ۳۵۳ نفر بودند.

ابزار پژوهش

سرمایه اجتماعی: سهامی (۱۳۸۷) در تلاش برای عملیاتی کردن سازه سرمایه اجتماعی مفاهیم مربوط را عمیقاً مطالعه سپس پرسشنامه را بدین منظور طراحی کرده است. سرمایه اجتماعی عبارتند از انباشت منابع واقعی و معنوی که فرد رایک شبکه بادوام نهادینه شده از آشنایی، احترام متقابل و تعلق درگیر می‌کند، است. شاخص‌های عبارتند از سرمایه اجتماعی به ارتباطات بین افراد- شبکه‌های اجتماعی، هنجارهای عمل متقابل و اعتمادی که از آن ناشی می‌شود؛ مفهوم سرمایه اجتماعی برای بیان و توضیح مکانیزم عمل همبستگی و پیوستگی اجتماعی و عملکرد نهادهای اجتماعی پیشنهاد گردید. دو بعد اصلی دارد یک بعد ذهنی و کیفی که به انسجام درون گروهی، اعتماد متقابل بین کنشگران، احساسات مثبت اشاره دارد یک بعد عینی و کمی شبکه‌های دوستان عضویت، فعالیت‌های داوطلبانه و مشارکت در انجمن‌ها است ((سهامی و همکاران، ۱۳۹۰؛ سهامی و کشتکار، ۱۳۹۲؛ سهامی و اربابی، ۱۳۹۱)). مقیاس سرمایه اجتماعی شامل پنج بعد، دوستان با نفوذ (۶ گویه)، اعتماد اجتماعی (۶ گویه)، مشارکت اجتماعی (۶ گویه)، اعتماد سیاسی (۳ گویه) و اعتماد به خانواده (۴ گویه) و ۲۵ گویه در مقیاس لیکرت با طیف ۵ درجه‌ای با درجات فوق العاده موافقم (۵) خیلی موافقم (۴)، موافقم (۳)، مخالفم (۲)، کاملاً مخالفم (۱) تشکیل گردیده است. در این پرسشنامه برای سنجش اعتبار، از اعتبار سازه‌ای با روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است. و به طور کلی این مقیاس ۶۱ درصد واریانس‌های مقیاس سرمایه اجتماعی را تبیین می‌کند. در این آزمون ($Kmo=0.832$ و $p=0.000$ و $Bartlett's Test of = 249.2$) Sphericity) که برای همه عوامل ذکر شده، مطلوب گزارش شده است. برای پایایی بعدها از

آلفای کرونباخ استفاده شده که آلفاها عبارتند از: دوستان با نفوذ (۰/۸۲)، اعتماد اجتماعی (۰/۸۳)، مشارکت اجتماعی (۰/۸۳)، اعتماد سیاسی (۰/۷۶) و اعتماد به خانواده (۰/۶۵) (سهامی، ۱۳۹۱، ص 255).

حقوق و وظایف شهروندی: مفهوم شهروندی سازه پیچیده و چند بعدی است که در تلاش برای سنجش این مفهوم و دست یافتن به درونه‌ی محتوای مفهوم ابتدا با بررسی تعاریف و نظریه‌های موجود در مقاله حاضر دو بعد از مفهوم شهروندی شامل وظایف و حقوق شهروندی استنباط و عملیاتی گردید است. شاخص وظایف شهروندی عبارتند از: مشارکت در وظایف شهروندی و احساس مسولیت در وظایف شهروندی شاخص‌های حقوق شهروندی شامل؛ آگاهی از حقوق، احترام به حقوق دیگران قانون مداری است برای سنجش از مقیاس لیکرت با طیف‌های پنج قسمتی (فوق العاده زیاد، خیلی زیاد، زیاد، کم، خیلی کم) استفاده شد. روایی صوری مقیاس با نظر متخصصان تأیید شده است به علاوه روایی سازه‌ای مقیاس نیز به دو شیوه (تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است در تحلیل اکتشافی با تجزیه و تحلیل عاملی در مرحله نخست برای بررسی مناسب بودن داده‌های گرد آوری شده از دو آزمون بارتلت^۱ و KMO^۲ استفاده گردید که مقدار KMO برای ماتریس همبستگی پرسش‌ها ۰/۸۹ و مقدار آزمون بارتلت در خصوص کفایت محتوای پرسشنامه ۴/۹۹۹، در سطح $P < 0.001$ معنادار بود. پس از اطمینان از این دو شاخص با استفاده از تحلیل عاملی به شیوه مؤلفه‌های اصلی، گویه‌های پرسشنامه مورد تحلیل عاملی قرار گرفت که بهترین ترکیب محتوایی با توجه به نمودار اسکری و درصد واریانس‌ها ماتریس ۶ عاملی بود. پس از چرخش ماتریس عامل‌های پرسشنامه به شیوه متعامد (واریمکس)، محتوای هر یک از عامل‌ها برپایه بارعاملی هر پرسش مشخص گردید به طوری که عامل اول، حقوق شهروندی با دارا بودن ۵ پرسش ۱۲/۷۶ درصد، عامل دوم، مشارکت در وظایف شهروندی با ۶ گویه ۱۱/۷۵ درصد؛ عامل سوم، احترام به حقوق دیگران با ۶ گویه ۱۱/۲۲ درصد؛ عامل چهارم، مسئولیت‌پذیری با ۵ گویه ۹/۸۰ درصد واریانس؛ عامل پنجم، پابندی به قانون با ۴ گویه ۹/۱۷ درصد واریانس و عامل ششم، آگاهی از حقوق شهروندی با ۴ گویه ۷/۹۱ درصد واریانس را که در کل شش عامل با هم ۶۱/۱۶ درصد در تبیین واریانس مقیاس شهروندی نقش داشته‌اند. بعد از تحلیل عاملی تعداد ۳۳ پرسش که بر روی هیچ یک از عامل‌ها دارای بار عاملی نبودند از پرسشنامه حذف شدند. در تحلیل عاملی تأیید با حذف عامل شش و با

تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه فرهنگ شهروندی.....۱۶۷

استفاده از مدل معادلات ساختاری پنج عامل ارزش عامل در قالب دو مدل برازنده وظایف و حقوق شهروندی تأیید شده است (سهامی، ۱۳۹۵: ۱۱۰). در نهایت ۳۰ گویه دوبعد فرهنگ شهروندی شامل حقوق و وظایف شهروندی را اندازه گیری می کند. و برای دستیابی به روایی سازه‌ای فرهنگ شهروندی که مشتمل بر جمع دوبعد حقوق و وظایف شهروندی است مجدداً بر اساس این دوبعد تحلیل عاملی اکتشافی انجام شده است نتایج نشان داده دو مؤلفه‌ای حقوق شهروندی و وظایف شهروندی بر یک عامل قرار گرفته دو آزمون بارتلت^۳ و KMO^۴ استفاده گردید که مقدار KMO برای ماتریس همبستگی پرسش‌ها ۰/۵۰ و مقدار آزمون بارتلت در خصوص کفایت محتوای پرسشنامه ۴۴/۷۹، در سطح $P < 0.0001$ معنادار بوده و دو عامل ۰/۶۷ درصد واریانس فرهنگ شهروندی را تبیین می کند.

روش تجزیه تحلیل: در این پژوهش، برای تجزیه و تحلیل از نرم افزار SPSS با ضریب همبستگی و رگرسیون فرضیه‌ها مورد بررسی و آزمون قرار گرفته.

یافته‌های پژوهش

فرضیه نخست: بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های وظایف و حقوق شهروندی رابطه معنی داری وجود دارد.

برای آزمون این فرضیه از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد و نتایج در جدول ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱- ماتریس همبستگی بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با وظایف و حقوق شهروندی

	وظایف شهروندی	حقوق شهروندی
شبکه اجتماعی (دوستان با نفوذ)	0/284**	0/186**
اعتماد اجتماعی	0/338**	0/248**
اعتماد به خانواده	0/198**	0/332**
مشارکت اجتماعی	0/456**	0/167**
اعتماد سیاسی	0/429**	0/201**
*معنی داری در سطح ۰/۰۵؛ **معنی داری در سطح ۰/۰۱		

از خروجی جدول ۱ می توان نتیجه گرفت که تمام مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با ابعاد وظایف و حقوق شهروندی رابطه مستقیم و معنا دار دارد.

فرضیه دوم: مؤلفه سرمایه اجتماعی پیش بینی کننده معنی داری برای وظایف شهروندی است.

تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه فرهنگ شهروندی.....۱۶۹

از نتایج آزمون تحلیل واریانس گام دوم در جدول ۳- [F(76)=27/422, p<0/01] می توان استنباط کرد که بین متغیر پیش بین (اعتماد به خانواده، اعتماد سیاسی) و متغیر ملاک (حقوق شهروندی) رابطه خطی معنی دار وجود دارد و این ابعاد از سرمایه اجتماعی به طور معنی دار قادر به پیش بینی مستقیم حقوق شهروندی می باشند البته اعتماد به خانواده پیش بینی کننده قوی تر است.

مجدور ضریب همبستگی چندگانه برابر با ۰/۱۳ است، این بدان معنی است که حدود ۱۳ درصد واریانس حقوق شهروندی توسط این ابعاد از سرمایه اجتماعی قابل پیش بینی است. از بین مؤلفه های سرمایه اجتماعی به ترتیب اعتماد به خانواده و اعتماد سیاسی بدلیل داشتن بتای بزرگتر نسبت به بقیه ابعاد، پیش بین قوی تری برای حقوق شهروندی می باشد. بقیه ابعاد سرمایه اجتماعی چون تغییر معنی داری در ضریب تعیین ایجاد نمی کند وارد مدل نمی شود

فرضیه دوم: مؤلفه سرمایه اجتماعی پیش بینی کننده معنی داری برای فرهنگ شهروندی است. برای آزمون این فرضیه از تحلیل رگرسیون چند متغیره به شیوه گام به گام استفاده شد و نتایج در جدول ۴ قابل مشاهده است.

جدول ۴- نتایج تحلیل رگرسیون فرهنگ شهروندی از روی مؤلفه های سرمایه اجتماعی به شیوه گام به گام

متغیر ملاک	گام	متغیرهای پیش بین	بتا	t	p	R	R ²	F	Df	p
فرهنگ شهروندی	اول	اعتماد سیاسی	.365	7.292	.000	0/36	0/134	53/178	345	
	دوم	اعتماد سیاسی	.303	6.053	.000	0/438	0/191	40/813	346	0/000
سوم		اعتماد به خانواده	.249	4.978	.000					
		اعتماد سیاسی	.134	1.974	.049	0/471	0/221	32/525	344	0/000
		اعتماد به خانواده	.269	5.437	.000					
		مشارکت اجتماعی	.239	3.617	.000					
چهارم		اعتماد سیاسی	.092	1.329	.185	0/485	0/235	26/333	342	0/000
		مشارکت اجتماعی	.252	5.080	.000					
		اعتماد به خانواده	.194	2.860	.004					
		اعتماد اجتماعی	.145	2.502	.013					
پنجم		مشارکت اجتماعی	.266	5.486	.000	0/481	0/232	34/445	343	0/000
		اعتماد به خانواده	.247	4.464	.000					
		اعتماد اجتماعی	.164	2.904	.004					

از نتایج آزمون تحلیل واریانس گام پنجم در جدول ۴ [F(76)=34/445, p<0/01] می توان استنباط کرد که بین متغیر پیش بین (مشارکت اجتماعی، اعتماد به خانواده، اعتماد اجتماعی) و متغیر ملاک

(فرهنگ شهروندی) رابطه خطی معنی‌دار وجود دارد و این ابعاد از سرمایه اجتماعی به طور معنی‌دار قادر به پیش‌بینی مستقیم فرهنگ شهروندی می‌باشند. مجذور ضریب همبستگی چندگانه برابر با ۰/۲۳ است، این بدان معنی است که حدود ۲۳ درصد واریانس فرهنگ شهروندی توسط این ابعاد از سرمایه اجتماعی قابل پیش‌بینی است. از بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به ترتیب مشارکت اجتماعی، اعتماد به خانواده و اعتماد اجتماعی بدلیل داشتن بتای بزرگتر نسبت به بقیه ابعاد، پیش‌بین قوی‌تری برای فرهنگ شهروندی می‌باشد. بقیه ابعاد سرمایه اجتماعی چون تغییر معنی‌داری در ضریب تعیین ایجاد نمی‌کند وارد مدل نمی‌شود

بحث و نتیجه‌گیری

پرسش آغازین این تحقیق، پیرامون رابطه بین سرمایه اجتماعی با حقوق ووظایف شهروندی بوده است. چنانکه اشاره شد، از جمله تحولاتی که کشور ما در دهه‌های اخیر شاهد آن بوده حضور فعال جوانان در عرصه دانشگاه است دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان یک دانشگاه پیش‌رو در این زمینه نمونه مورد مطالعه بوده است. با توجه به نظریه‌ها و ادبیات موجود انتظار می‌رفت، سرمایه اجتماعی با غنی‌سازی کنش‌های اجتماعی، بالا بردن کیفیت، هدف و مفهوم زندگی، به تدریج به عنصری حیاتی جهت تسهیل و خیزش نگرش‌ها به سمت شهروندی فعال و آگاه باشد. یافته‌ها نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی با حقوق ووظایف شهروندی رابطه معنی‌داری دارد به عبارتی افزایش سرمایه اجتماعی دانشجویان توسعه سیاسی و اجتماعی را به دنبال داشته است و شبکه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، اعتماد درون گروهی، و برون گروهی به عنوان شاخص‌های توسعه در پیشرفت مدنی شهروندان (حقوق شهروندی و وظایف شهروندی، احترام به حقوق دیگران، آگاهی از حقوق شهروندی، پایبندی به قانون، مسئولیت‌پذیری) ارتباط معنی‌داری دارند. در مجموع سرمایه اجتماعی به عنوان حلقه واسط بین حوزه خصوصی و حوزه عمومی نگرش‌ها و رفتارهای شهروندی نوین است و شبکه اجتماعی قوی، اعتماد و مشارکت اجتماعی مهارت افراد را در مشارکت و احساس مسئولیت در وظایف شهروندی، احترام به حقوق دیگران، آگاهی از حقوق و پایبندی به قانون را توسعه می‌دهد ((Kawachi, 2001; Peepa and Micheal, 2001). به علاوه همان‌گونه که سرمایه اجتماعی منجر به توسعه اقتصادی می‌شود این سرمایه نیز قادر است در زمینه فرهنگی نیز ارزش‌های شهروندی را ایجاد کند. بنا براین نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهروندان فعال کمتر از سرمایه‌گذاری اقتصادی نیست و همانطور که توسعه سرمایه اجتماعی سبب

تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه فرهنگ شهروندی..... ۱۷۱

تغییر نگرش و ارزش‌ها می‌شود در تقویت فرهنگ شهروندی نیز مؤثر است (سهامی و همکاران، ۱۳۹۰)؛ و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (مشارکت اجتماعی، اعتماد و شبکه اجتماعی) نیز در قالب بسط انجمن‌ها و نهادهای مدنی در تجهیز شناختی دانشجویان مورد مطالعه مؤثر بوده است. شبکه‌های مشارکت مدنی و اعتماد به خانواده و اجتماع در توسعه فرهنگ شهروندی نقش بی‌بدیلی داشته چرا که مطابق با نظریات توکویل، پوتنام، آلموند و وربا، افراد جامعه با حضور در فضاهای مشارکت اجتماعی می‌توانند وظایف و حقوق شهروندی را فرا گرفته و در خود گسترش دهند؛ بنابراین مشارکت و اعتماد عاملی کلیدی در رشد بالندگی ارزش‌های شهروندی است. به علاوه، برجستگی نقش دانشجویان در عرصه‌های اجتماعی و خانوادگی موجب می‌شود که جلب اعتماد و مشارکت اجتماعی دانشجویان موجب توسعه فرهنگ شهروندی دانشجویان شود و زمینه ساز جامعه‌پذیری متناسب با توسعه نسل‌های آینده نیز باشد.

پی‌نوشت‌ها

- 1-Parsonz
- 2- Bartlett test of sphericity
- 3-kaisar-meyer olkin
- 4-Bartlett test of sphericity
- 5- kaisar-meyer olkin

منابع

۱. پورعزت، علی اصغر و دیگران (۱۳۷۴). الگوی منطقی منشور حقوق شهروندی بر پایه بررسی تطبیقی اسناد موجود. **رفاه اجتماعی**، دوره هفتم، شماره ۲۶، صص ۱۶۰ - ۱۳۱
۲. توسلی، غلامعباس و محمود نجاتی حسینی (۱۳۸۳). واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران. **مجله جامعه‌شناسی ایران**، دوره ۵، شماره ۲: صص ۶۲ - ۳۲.
۳. جهانگیری، رضا (۱۳۸۱). شهر نشینی و شهروندی، **چکیده مقالات همایش راه کارهای توسعه فرهنگ شهروندی**، انتشارات محبان، ص ۱۵ - ۱۴.
۴. ذکایی، محمد سعید (۱۳۸۲). جوانان شهروندی و ادغام اجتماعی. **مطالعات جوانان**، تابستان و پاییز ۱۳۸۲ - شماره ۳ و ۴، ۳۲، صص ۴ تا ۳۵.
۵. ذکائی محمد سعید (۱۳۸۰). رابطه هویت یابی جمعی و ارزش‌های دیگر خواهانه. **نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران**، شماره ۵، صص ۸۰ - ۶۱
۶. ریتزر، جورج، (۱۳۷۹). **نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر**، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی

۱۷۲ پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۶

۷. ساروخانی، باقر، (۱۳۸۲). **روش‌های تحقق در علوم اجتماعی (بینش‌ها و فنون)**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، جلد دوم.
۸. سرایی، حسن. (۱۳۸۸). **مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق**، تهران: سمت، چاپ پنجم.
۹. سهامی، سوسن (۱۳۹۴). مدل‌یابی اکتشافی و تاییدی نسخه ایرانی مفهوم شهروندی، **رویکردهای پژوهشی در علوم اجتماعی**، شماره ۸، زمستان ۵۹۳۱، صص ۱۰۱-۱۱۵.
۱۰. سهامی، سوسن (۱۳۸۷). بررسی تأثیر پایگاه اقتصادی اجتماعی زنان بر جهت‌گیری ارزشی معطوف به توسعه: مطالعه موردی زنان شهر شیراز. رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، دانشکده علوم انسانی، گروه جامعه‌شناسی.
۱۱. سهامی، سوسن (۱۳۹۴). رابطه بین سرمایه اجتماعی با ارزش‌های معطوف به توسعه. طرح پژوهشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، دانشکده علوم انسانی، گروه جامعه‌شناسی.
۱۲. سهامی، سوسن؛ اربابی‌قلاتی، مینا (۱۳۹۱). رابطه بین سرمایه اجتماعی فرهنگی با هویت ملی جوانان. کنفرانس بین‌المللی نقش میراث فرهنگی در شکل‌گیری هویت. شیراز: انتشارات ادیب.
۱۳. سهامی، سوسن؛ کشتکار، فرزانه (۱۳۹۲). رابطه بین سرمایه اجتماعی و فرهنگی سبک زندگی دانش‌آموزان. مجموعه مقالات مدیریت سبک زندگی، همایش ملی تربیت فرهنگی و مدیریت سبک زندگی، آبان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد آبان.
۱۴. سهامی، سوسن؛ سرایی، حسن؛ کلدی، علیرضا (۱۳۹۰). «رابطه سرمایه اجتماعی با ارزش‌های معطوف به توسعه زنان». *فصلنامه رفاه اجتماعی*، شماره ۴۲، پاییز ۱۳۹۰، صص ۲۵۵-۲۸۰.
۱۵. سهامی، سوسن؛ زهرا، خدادادی؛ صادق، رحیمی (۱۳۹۰). «رابطه بین سرمایه اجتماعی فرهنگی با ترمرد اجتماعی». *مجموعه مقالات برگزیده همایش نظم و امنیت*، شیراز، صص ۱۹۵-۲۱۳.
۱۶. سهامی، سوسن؛ مظلومی، سعیده (۱۳۹۱). «ساخت و اعتباریابی مقیاس علاقه‌ی اجتماعی». *فصلنامه روشها و مدل‌های روان‌شناختی*، سال دوم، شماره ۹، ۱۱۳-۱۲۱.
۱۷. شیبانی، ملیحه (۱۳۸۱). تحلیلی جامعه‌شناختی از وضعیت شهروندی در استان. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره چهارم، شماره ۳، صص ۶۰-۸۰.
۱۸. عاملی، رضا (۱۳۸۰). تعامل جهانی شدن، شهروندی و دین. *نامه علوم اجتماعی*. شماره ۱۸، صص ۲۰۰-۱۶۷.
۱۹. علیرضا کلدی نگار پوردهناد (۱۳۹۱). بررسی میزان آگاهی و نگرش دانشجویان نسبت به حقوق شهروندی در تهران. *مطالعات شهری*، سال دوم - شماره چهارم - پاییز ۱۳۹۱، صص ۵۸-۲۹.
۲۰. فاطمی‌نیا، سیاوش (۱۳۸۶). فرهنگ شهروندی: محصول و عمل حاکمیت خوب. سازمان کارا و شهروند فعال. *رفاه اجتماعی*، دوره هفتم، شماره ۲۶، صص ۵۸-۳۵.
۲۱. فالكس، كيث؛ شهروندی، ترجمه‌ی: محمدتقی دلفروز، تهران، کویر، چاپ اول، ۱۳۸۱، صص ۳۲-۴۲.

تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه فرهنگ شهروندی.....۱۷۳

۲۲. فتحی، سروش و ثابتی، مریم (۱۳۹۱). توسعه ساختار سازمانی شهری و گسترش فرهنگ شهروندی. **مطالعات شهری**، سال دوم، شماره دوم بهار، صص ۱۳۹۱-۱۶۳-۱۹۶.
۲۳. فیتزپتریک، تونی (۱۳۸۱). **نظریه رفاه**، (ترجمه هرمز همایون پور). تهران، موسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی، چاپ اول.
۲۴. کامیار، غلامرضا (۱۳۸۵). **حقوق شهری و شهرسازی**. تهران: مجد.
۲۵. کیشانی فراهانی عزت اله، فرمینی فراهانی محسن، رهنما اکبر. (۱۳۹۲) مؤلفه‌های اساسی تربیت شهروندی اسلامی - ایرانی. **مطالعات ملی**، زمستان ۱۳۹۲، دوره ۱۴، شماره ۴ (۵۶)؛ از صفحه ۵۱ تا صفحه ۷۴.
۲۶. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰). **فراسوی چپ و راست**. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.
۲۷. معید فر، سعید و علیرضا دربندی (۱۳۸۵). بررسی رفتار و نگرش جمع گرایانه شهروندان تهرانی. **مجله جامعه شناسی ایران**، دوره هفتم، شماره ۳، صص ۵۸-۳۴.
۲۸. منوچهری، عباس و محمود نجاتی حسینی (۱۳۸۵). درآمدی بر نظریه شهروندی گفت و گویی از فلسفه سیاسی هابرماس. **نامه علوم اجتماعی**، شماره ۲۹، صص ۲۸-۱.
۲۹. مهدوی محمدصادق، اسمی جوشقانی زهرا (۱۳۹۲). نگاهی جامعه شناختی به عوامل اجتماعی مؤثر بر اخلاق شهروندی جوانان کاشان. **مطالعات جامعه شناختی شهری (مطالعات شهری)**: پاییز ۱۳۹۲، دوره ۳، شماره ۸؛ از صفحه ۱ تا صفحه ۳۰.
۳۰. نجاتی حسینی، محمود (۱۳۸۰). جامعه مدرن، شهروندی و مشارکت. **مدیریت شهری**، دوره دوم، شماره ۵، صص ۱۵-۷.
۳۱. هاشمیان فر، سید علی و گنجی، محمد (۱۳۸۸). تحلیلی بر فرهنگ شهروندی در شهر اصفهان. **جامعه شناسی کاربردی**، سال بیستم - شماره پیاپی ۳۳، شماره ۱، صص ۲۵-۴۴.
32. Armingeon K. (2007) Political participation and associational involvement. Citizenship and involvement in European democracies. A comparative analysis. Oxon: Routledge; 2007. pp. 358-384
33. Badescu G, Neller K. (2007) Explaining associational involvement. Citizenship and involvement in European democracies. A comparative analysis. Oxon: Routledge; 2007. pp. 158-187.
34. Dahrendorf, R. (1994). The changing Quality of citizenship. London: Sage.
35. Feezell, Jessica T. and Conroy, Meredith and Guerrero, Mario, (2013) The Online Socialization of Citizenship Norms and Political Participation of Youth (July 10, 2013). APSA 2013 Annual Meeting Paper; American Political Science Association 2013.
36. Flanagan, Cet, al. (1997) Adolescents ant the "socialcontract": Developmental roots of citizenship in seven countvies, in M.rates & Y.rouniss(eds).
37. Hilde Coffé, Tanja Lippe(2010). Citizenship Norms in Eastern Europe, Social Indicators Research, 2010, Volume 96, Number 3, Page 479

38. Hooghe M. (2003) Why should we be bowling alone? Results from a Belgian survey on civic participation. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2003;14(1):41-59.
39. Kymlica, W (1995). *Cultural citizenship* oxford; oxford university press.
40. Marc Hooghe & Jennifer Oser (2015). The rise of engaged citizenship: The evolution of citizenship norms among adolescents in 21 countries between 1999 and 2009, *International Journal of Comparative Sociology* March 30, 2015
41. Marc Hooghe; Jennifer Oser; Sofie Marien (2014). A comparative analysis of 'good citizenship': A latent class analysis of adolescents' citizenship norms in 38 countries, *International Political Science Review* July 24, 2014.
42. Marshall, T.H. (1964). Class, citizenship and Social Development. In B.S.
43. Marshall, T.H. (1981). Afterthought on value - problems of welfare, New York: Routledge. *Soc Indic Res*. 2010 May; 96(3): 479-496.
44. Sahami, sousean (2017). Investigating the Relationship between Dimensions of Social Capital and the Rights and Duties of Citizenship, **The International Journal of Social Sciences**, Volume 7, Issue 1, Winter 2017, Page 37-45.
45. Turner, B (1993). Postmodern citizen/modern citizens, in B van steenberg (ed). *The condition of citizenship*. london; sage, pp.153.
46. Turner, Brayan, S. (2000), *Liberal citizenship and cosmopolitan virtue*, in A. Vanderbery, ed. *Citizenship and democracy in Global Era*, London: Macmillan
47. Zmerli, S. (2010). Social Capital and Norms of Citizenship: An Ambiguous Relationship? *American Behavioral Scientist* 53 (5), 657-676.